

Tulivatko sivistystyöt kansalais- ja työväenopistoissa tehdyiksi ?

Petri Salo

Artikkelissa tarkastellaan tilastotietojen pohjalta kansalaisopistojen toimintaedellytyksissä ja toiminnassa 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia. Kirjoittajaa kiinnostaa erityisesti etsiä vastausta siihen, ovatko opistot eriytyvässä ja erilaistumassa sekä onko osallistujissa tapahtumassa polarisoitumista, kuten väitetään. Aineisto käsittelee ruotsinkielisiä kansalaisopistojamme.

Satavuotista taivaltaan tänä vuonna juhliiva työväen- ja kansalaisopistoliike on uuden vuositu-
hannen kynnyksellä uusien, ehkä myös aiem-
mista poikkeavien haasteiden edessä. Opistojen
arvoperusta, tehtäväalue, toimenkuva ja toimin-
taedellytykset ovat aikuiskoulutuksen toiminta-
kentän laajentuessa ja kehittyessä muuttuneet.
Käsillä oleva muutos tulee mitä ilmeisemmin jat-
kumaan markkinaperusteisen aikuiskoulutuspo-
liitiikan vaikutuksen vahvistuessa (Tuomisto 1998,
276-277). Tällä vuosikymmenellä tapahtunee-
seen kehitykseen on vapaan sivistystyön perin-
teisiin, periaatteisiin ja lähtökohtiin nojaten
suhtauduttu epäilevän kriittisesti (esim. Sarja
1994; Sjöberg 1994). Sihvonen (1990) esitti jo
1990-luvulle tultaessa kysymyksen, josko vapaat
sivistystyöt työväen- ja kansalaisopistojen osalta
olivat tuolloin tehdyt. Väitöskirjassaan hän (Sih-
vonen 1996) tarkastelee kehitystä myös 1990-
luvun alussa ja esittää periaatteessa saman kysy-
myksen, joskin toisin muotoiltuina "Sivistystä
kaikille vai valituille?"

Vaikkakin vapaaseen sivistystyöhön kohdistuva
tutkimus on aikuiskasvatustutkimuksen kentällä
joutumassa yhä marginaalisempaan asemaan (Rin-
ne & Kivinen 1995, 257-258), joidenkin mie-
lestä jopa paitsioon (Sarja 1994), ei esimerkiksi
työväen- ja kansalaisopistojen toimintaa koske-
va tutkimus ole kuitenkaan täysin hiipunut. Hii-
pumattomuuden puolesta puhuvat eritoten
1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla julkaistut
väitöskirjat. Kyseisissä väitöskirjoissa on tarkas-
teltu työväen- ja kansalaisopistojen perusarvoja,
tehtäväkäsitystä ja tehtäväalaa (Sihvonen 1996)
sekä opisto-opiskelijoiden sosiaalista suuntautu-
neisuutta (Leistevuo 1998). Nämä kaksi väitös-
kirjaa ovat myös edustavia tarkasteltaessa työvä-
en- ja kansalaisopistojen toimintaan liittyvää tut-
kimusta 1990-luvulla. Tutkimuksen puitteissa on
tarkasteltu opistojen tehtäviä ja roolia (esim. Sjö-
berg 1997), osana vapaata sivistystyötä (esim.
Niemelä 1995) sekä opistojen toimintaan osal-
listumista (esim. Kortell & Norrback 1997; Pou-
tanen & Kauppi 1991; Virolainen, Vaherva &

Petri Salo

Renko 1991). Pääosa tutkimuksesta on kuitenkin kohdistunut opistojen toiminnan arviointiin ja itsearviointiin (esim. Salo 1995, Sarja, Finnäs, Salo & Sjöberg 1994, Sihvonen 1995, Yrjölä 1996).

Pyrin tässä artikkelissa lähinnä tilastoaineistoon perustuen kuvaamaan ja tarkastelemaan opistojen toimintaedellytyksissä ja toiminnassa 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia. Pyrin ruotsin- ja kaksikielisistä opistoista muodostuvan otoksen perusteella vastaamaan kahteen kysymykseen. Ensinnäkin, ovatko opistot Sihvosen (1996, 228-235) ja Yrjölään (132-134) johtopäätösten mukaisesti, ja markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan vahvistumisen myötä, todellakin eriytyneet ja erilaistuneet? Toiseksi, onko niin opistokentällä kuin osallistujien parissa tapahtunut polarisoitumista. Työväen- ja kansalaisopistojen toimintaa koskevan polarisoitumisteesin mukaan suuret opistot ovat vahvistaneet asemiaan kun taas pienten opistojen toimintaedellytykset ovat jatkuvasti heikentyneet. Osallistumiseen polarisoitumisen on todettu vaikuttavan m.m. opiskelijamaksujen kautta, eli erityisesti

pienien opistojen on oletettu kompensoineen julkisen tuen leikkauksia opiskelijamaksujen korotuksilla. Tämänkaltainen kehitys kyseenalais-taisi viime kädessä vapaan sivistystyön lähtökoh-tien, sivistyksellisten perusoikeuksien sekä tasa-arvon toteutumista.

Tutkimusjoukko ja -aineisto sekä sen edustavuus

Tutkimusjoukon muodostavat ruotsin- ja kaksikieliset työväen- ja kansalais-opistot, joita kumpanakin tarkasteluajankohtana, eli lukuvuotena 1992-93 ja sekä kalenterivuotena 1997 oli yhteensä kolmekymmentä. Kyseiset opistot edustavat n. kymmenesosaa maamme työväen- ja kansalaisopistoista. Tutkimusaineisto muodostuu vuoden 1992 osalta opistojen toimintakertomuk-sista (työvuosi 1991/92) ja vuoden 1997 osalta opistojen rehtoreille suunnatuista kyselyistä.¹ Aiemman ajankohdan osalta aineisto on täydellinen, mutta jälkimmäisenä ajankohtana kerätys-sä aineistossa on joitakin puutteita. Tilastollinen tarkastelu perustuu näin ollen pääosin 26:ssa opistossa 1990-luvun aikana tapahtuneisiin muutoksiin (tarkka vastausten määrä ilmoitetaan jatkossa erikseen esim. N=25). Kyseisten kahdenkymmenenkuuden opiston edustavuus koko Suomen opistoverkostoa ilmenee allaolevasta tau-lukosta. Edustavuutta tarkastellaan vuoden 1998 osalta opistojen koon (opetustunnit) ja sijainti-paikan asutusrakenneryhmän avulla (Opetusmi-nisteriö 1998).

Opistojen opetustuntien määrään perustava ko-konaisjakauma vastaa melko tarkasti kaikkien

Taulukko 1. Pienten ja suurten opistojen aineryhmien opetustuntien osuudet vuosina 1991-92 ja 1997.

Koko opetus-tunteina	Ruotsin- ja kaksikieliset (N 26)	Koko maa	Asutus-rakenne-ryhmä	Ruotsin- ja kaksikieliset (N 26)	Koko maa
alle 5000 h	42 % (11)	42 % (116)	1 - 2	4 % (1)	14 % (37)
5000-15000 h	50 % (13)	52 % (142)	3	31 % (8)	32 % (88)
yli 15 000 h	8 % (2)	6 % (17)	4 - 5	65 % (17)	55 % (150)

maamme opistojen opetustunteihin perustuvaa jakaumaa. Tutkimusjoukkoon kuuluvien opistojen keskimääräinen koko oli vuonna 1998 7969 opetustuntia. Maamme kaikkien opistojen keskimääräinen koko oli vastaavasti 7292 opetustuntia. Tutkimusjoukkoon kuuluvien opistojen muodostama aineisto painottuu jonkin verran väestörakenteeltaan edullisimpiin asutusrakenneryhmiin (asutusrakenneryhmät 4 ja 5), eikä asutusrakenneryhmiin 1 ja 2 kuuluvia opistoja ole näiden opistojen joukossa kuin yksi (kaikissa opistoissa 37 eli 14 %). Tutkimusjoukkoon kuuluvat opistot on alla olevassa tarkastelussa jaettu kahteen alaryhmään työvuoden 1991-92 opetustuntien perusteella, pieniin (alle 7000 opetustuntia, N 14) ja suuriin (yli 7000 opetustuntia, N 12). Pienten ja suurten opistojen välisiä eroja tarkastellaan t-testin avulla ja viisivuotissjakson aikana tapahtuneita muutoksia toistettujen mittauksen t-testillä.²

TOIMINTAEDELLYTYKSET

Toimintaedellytyksissä tapahtuneita muutoksia tarkastellaan seuraavassa opistojen henkilökuntaan ja talouteen (kokonaismenot, valtionosuudet, opiskelijamaksut, maksupalvelukoulutus ja projektirahoitus) liittyvien muutosten avulla.

Henkilökunta

Työvuonna 1991-92 kaikissa 26:ssa opistossa oli kokoaikainen rehtori, viisi vuotta myöhemmin kokoaikaisia rehtoreita oli enää 20. Osa-aikaisen rehtoreiden opiston johtamiseen ja hallintointiin varattu työaika vaihteli 50 prosentista 90 prosenttiin. Kuudesta osa-aikaisen rehtorin alaisuudessa toimivasta opistosta neljä kuului pienten opistojen ryhmään. Päätoimisten opettajien kokonaismäärä pysyi kyseisenä ajanjaksona lähes ennallaan, tuntiopettajien ja luennoitsijoiden määrä puolestaan kasvoi muutamalla prosentilla. Pienissä opistoissa päätoimisten opettajien määrän keskiarvo laski, 1.4:stä 1.0:aan, kun taas vastaavasti suurissa opistoissa kyseinen keskiarvo hieman nousi. Tuntiopettajien ja luennoitsijoiden kohdalla tilanne on päinvastainen, pienissä opistoissa tuntiopettajien ja luennoit-

sijoiden määrän keskiarvo nousi (1992 ka. 90.0, 1997 ka. 99.5) kun taas suurissa opistoissa kyseinen keskiarvo pysyi lähes ennallaan.

Talous

Opistojen kokonaismenot olivat vuonna 1992 noin 68 miljoonaa ja vuonna 1997 noin 73 miljoonaa markkaa. Opistokohtainen keskiarvo oli kumpanakin ajankohtana noin 3 miljoonaa markkaa. Pienten opistojen kokonaismenojen keskiarvo laski viitisvuotissjakson aikana 7 prosenttia, kun taas suurten opistojen menojen keskiarvo kohosi 11 prosenttia. Vuonna 1992 valtionosuuksien osuus opistojen kokonaismenoista oli keskimäärin 61 ja vuonna 1997 53 prosenttia. Valtionosuuksien osuus opistojen menoista laski viiden vuoden aikana keskimäärin 8,5 prosenttiyksikköä (N=23). Valtionosuudet olivat kumpanakin ajankohtana pienissä opistoissa hieman korkeammat kuin suurissa opistoissa. Valtionosuuksien lasku oli keskimäärin suurempi pienissä opistoissa (pienet noin 10 ja suuret noin 7 prosenttiyksikköä). Opiskelijamaksujen osuus opistojen kokonaismenoista oli vuonna 1992 keskimäärin 6 prosenttia, ja vuonna 1997 keskimäärin 13 prosenttia (N=24). Opiskelijamaksujen osuus opistojen kokonaishudjetista oli pienissä opistoissa vuonna 1992 keskimäärin 5,2 ja suurissa 7,2 prosenttia. Tämä ero suurten ja pienten opistojen välillä on tilastollisesti melkein merkitsevä (p=.018). Vuonna 1997 opiskelijamaksujen osuuksissa ei enää ole eroa pienten ja suurten opistojen välillä.

Vuoden 1997 osalta opistoilta tiedusteltiin myös maksupalvelukoulutuksen ja projektirahoitetun toiminnan tuntimääriä ja budjetteja. Maksupalvelukoulutuksen ja projektirahoituksen osuus opistojen kokonaishudjetista vaihteli 0,4 prosentista 52 prosenttiin. Kyseisten toimintamuotojen keskimääräinen osuus kokonaishudjetista oli noin 13 prosenttia (N=24). Kuudessa opistosta 24:stä ei maksupalvelukoulutusta tai projektirahoitusta ollut. Ero suurten ja pienten opistojen välillä on melko suuri, pienissä suhde kokonaishudjettiin on keskimäärin 8 ja suurissa keskimäärin 19 prosenttia. Tämä ero ei kuitenkaan ole tilastollisesti merkitsevä (p= .087).

OSALLISTUMINEN

Opistojen toimintaan osallistujat on opistoissa perinteisesti kirjattu niin yksittäisinä opiskelijoina kuin kursseille osallistujina. Työvuonna 1991-92 yksittäisiä opiskelijoita opistoissa oli yhteensä 67 193 ja kursseille osallistujia 105 345. Vuonna 1997 yksittäisiä opiskelijoita oli yhteensä 79 787 ja kursseille osallistujia 142 826. Yksittäisten opiskelijoiden kokonaismäärä kasvoi näin ollen noin 19 prosenttia, ja kursseille osallistujien kokonaismäärä noin 36 prosenttia. Yksittäisten opiskelijoiden muutoksen määrässä ei ole eroa pienten ja suurten opistojen välillä. Pienissä opistoissa kursseille osallistujien määrä kasvoi keskimäärin 48 prosenttia, eli selvästi enemmän kuin suurissa opistoissa, joissa kasvu oli keskimäärin 28 prosenttia.

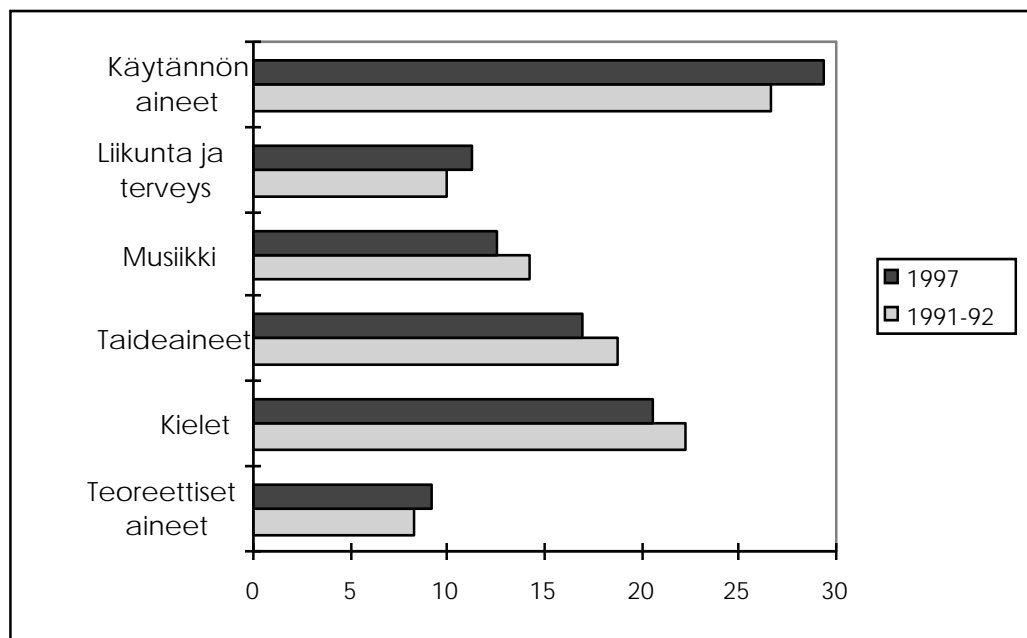
Jaettaessa kursseille osallistujien määrä yksittäisten opiskelijoiden määrällä saadaan luku, jota voidaan kutsua opiskelijoiden osallistumisaktiivisuudeksi. Työvuoden 1991-92 osalta tämä luku oli 1.52, eli opistojen toimintaan osallistuneet yksittäiset opiskelijat osallistuivat keskimäärin puolelletoista kurssille (pienet opistot 1.46, suuret opistot 1.58). Viiden vuoden aikana osallistumisaktiivisuus kohosi selvästi ollen vuonna

1997 keskimäärin 1.82 (pienet ka. 1.85, suuret ka. 1.77). Muutos vuodesta 1992 vuoteen 1997 on 0.30, ja tämä muutos on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p = .000$). Tämä osoittaa sen, että kursseille osallistumisen kasvu on seurausta siitä, että opistojen toimintaan osallistuvat opiskelijat osallistuvat entistä useammalle kurssille. Osallistumisaktiiviteetin kasvu oli pienissä opistoissa 0.39 ja suurissa opistoissa selvästi pienempi, vain 0.19. Ero pienten ja suurten opistojen välillä on tilastollisesti melkein merkitsevä ($p = .042$).

OPISTOJEN TOIMINTA

Opistojen toimintaa tarkastellaan seuraavassa eri aineryhmien opetustuntien prosentuaalisista osuuksista muodostuvan toimintaprofiilin avulla. Opetustuntien kokonaismäärä ruotsin- ja kaksikielisissä opistoissa ($N=26$) oli työvuonna 1991-92 yhteensä 207 789 tuntia ja vuonna 1997 210 985 tuntia, eli noin 1,5 prosenttia enemmän. Opetustuntien määrän muutoksessa ei ole eroja pienten ja suurten opistojen välillä. Opistojen ($N=25$) toimintaprofiilin tarkastelussa hyödynnettävät kuusi aineryhmää ovat teoreettiset aineet, kielet, taideaineet, musiikki, liikunta ja terveys sekä käytännön taidot. Opisto-

Kuvio 1. Eri aineryhmien opetustuntien osuudet vuosina 1991-92 ja 1997

jen kokonaisprofiili sekä siinä 1990-luvun aikana tapahtuneet muutokset ilmenevät alla olevasta kuviosta. Lähes kolmasosa opistojen opetustunneista muodostuu käytännön aineissa annettavasta opetuksesta. Seuraaviksi suurimmat aineryhmät ovat kielet, runsaan viidenneksen osuudella, sekä taideaineet vajaan viidenneksen osuudella. Musiikin osuus on vajaa kuudennes, liikunnan ja terveyden runsas kymmenesosa sekä teoreettisten aineiden vajaa kymmenesosa opetustunneista.

Eri aineryhmien osuuksissa ei 1990-luvulla ole tapahtunut suuria muutoksia. Käytännön aineiden, liikunnan ja terveyden sekä teoreettisten aineiden osuudet opetustuntien kokonaismäärästä ovat hieman kasvaneet kun taas vastaavasti musiikin, taideaineiden ja kielten osuudet ovat hieman pienentyneet. Tarkasteltaessa 1990-luvulla tapahtunutta muutosta yksittäisten opistojen aineryhmien osuuksien keskiarvojen avulla voidaan todeta, että käytännön aineiden ja kielten kohdalla tapahtuneet muutokset ovat tilastollisesti merkitseviä, käytännön aineiden osuus on kasvanut 3,1 prosenttiyksikköä, ($p = .006$) ja kielten pienentynyt 2,4 prosenttiyksikköä ($p = .039$).

Pienten ja suurten opistojen profiilien vertailu eri ajankohtina osoittaa, että nämä kaksi ryhmää eivät juurikaan ole erilaistuneet toisiinsa nähden, muutokset ovat enimmäkseen samansuuntaisia. Poikkeuksen muodostavat musiikki ja teoreettiset aineet, mutta näidenkin aineryhmien kohdalla muutokset ovat hyvin pieniä. Suurin ero pienten ja suurten opistojen välillä kumpanakin ajankohtana on kielten osuudessa (1992 9.7 prosenttiyksikköä, 1997 7.0 prosenttiyksikköä).

Kuvio 2. Eri aineryhmien osuuksien perusteella suoritettua klusteroinnissa muodostuvat puukuviot.

	Pienet 92	Pienet 97	muutos	Suuret 92	Suuret 97	muutos
Käytännön aineet	30,2	34,3	+4,1	27,7	29,5	+1,8
Liikunta ja terveys	9,6	10,1	+0,5	10,2	12,1	+1,9
Musiikki	20,4	17,3	- 3,1	14,4	14,6	+0,2
Taideaineet	19,7	17,5	- 2,1	17,2	17	-0,2
Kielet	13	11,6	- 1,4	22,3	18,6	-3,7
Teoreettiset aineet	7,1	9,2	+1,1	8,1	7,8	-0,3

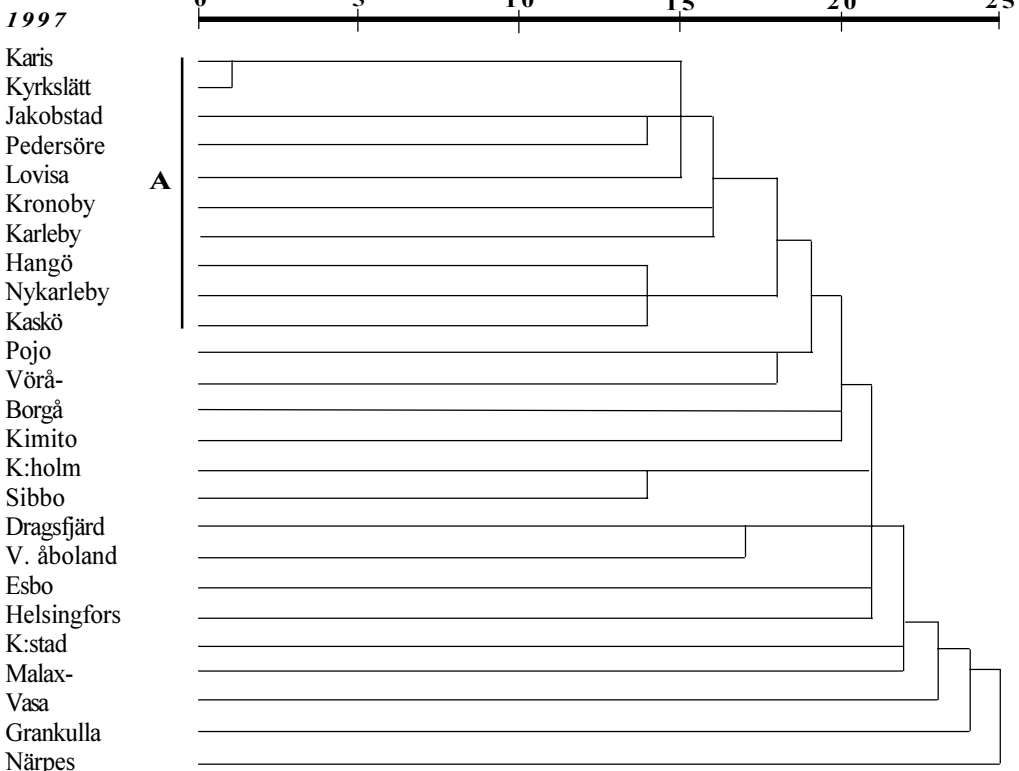
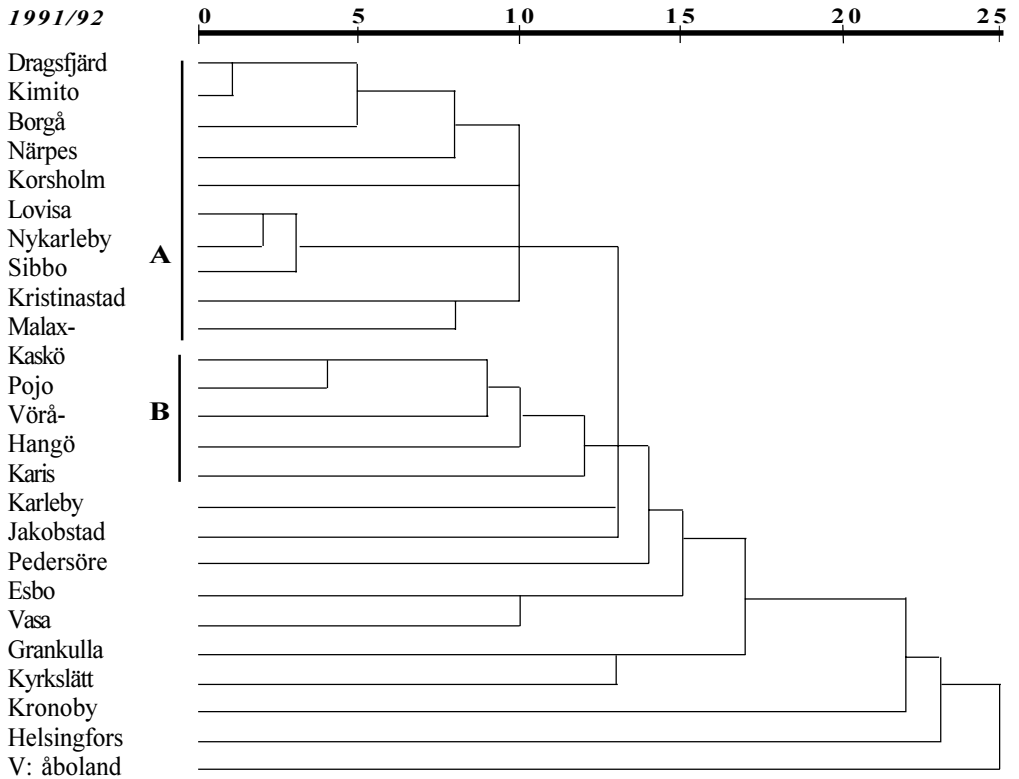
köä), erot ovat kumpanakin ajankohtana myös tilastollisesti melkein merkitseviä (1992 $p = .036$, 1997 $p = .038$).

Opistojen profiileissa tapahtuneita samankaltaisuuteen tai erilaisuuteen perustuvia muutoksia tarkasteltiin hyödyntämällä hierarkkista klusterianalyysiä profiililtaan samanlaisten opistojen ryhmittelyssä. Klusterianalyysin tulokset ovat melko yksiselitteisiä ja osoittavat opistojen profiileissa tapahtuneen selkeää erilaistumista. Alla olevista puukuvioista ilmenee, että vuonna 1992 opistojen profiileista muodostuu ainakin kaksi selvää ryhmää, isompaan näistä ryhmistä (A.) kuuluu 10 opistoa (koko 2500-10 500 opetustuntia) ja pienempään (B.) 5 opistoa (koko 1700-5900 opetustuntia). Näihin kahteen ryhmään kuuluvat opistot yhdistyvät jo aivan ryhmittelyn alkuvaiheessa ja ennen ryhmittelyn puolta väliä on kaksi kolmasosa opistoista muodostanut ryhmän. Vuoden 1997 osalta ryhmiä muodostuu vasta ryhmittelyn puolen välin jälkeen, poikkeuksen muodostavat kaksi ensimmäistä opistoa, jotka yhdistyvät heti alkuvaiheessa. Ryhmittelyssä muodostuu yksi selkeämpi ryhmä (A.), johon kuuluu 10 opistoa. Tämän ryhmän sisällä on myös kaksi selkeää alaryhmää. Huomionarvoista on myös se, että seitsemän opistoa (listan alimmaisiet) yhdistyy muihin vasta aivan ryhmittelyn lopussa. Vuonna 1992 muista opistoista profiililtaan selkeästi erottuvia opistoja oli vain kolme.

SISÄLLÖLLISET MUUTOKSET OPISTOJEN TOIMINNASSA

Opistojen rehtoreilta tiedusteltiin syksyllä 1998

ARTIKKELIT

KUVIO 2. Eri aihe ryhmien osuuksien perusteella suoritetuissa klusteroinneissa muodostuvat puukuviot. Ks. tulkintavihje sivulla 333.

mm. kahden viimeisen toimintavuoden aikana tapahtuneista muutoksista. Heitä pyydettiin kuvailemaan merkittävimmät toiminnassa tapahtuneet muutokset sekä selvittämään millaisia uusia toimintamuotoja tai kursseja opistojen toimintaan on sisällytetty. Tämän lisäksi rehtoreita pyydettiin selvittämään, mitkä aiemmista toimintamuodoista tai kursseista ovat viimeisten vuosien aikana pudonneet pois.

Selvästi suurin opistojen toiminnassa 1990-luvun puolen välin jälkeen tapahtunut muutos on perinteisen kurssitoiminnan täydentyminen muilla koulutusmuodoilla. Lähestulkoon kaksi kolmesta rehtorista mainitsi maksupalvelukoulutuksen, ammatillinen lisäkoulutuksen, henkilöstökoulutuksen, maahanmuuttajakoulutuksen sekä työvoimapolitiittinen koulutuksen uusina toimintamuotoina. Näiden opistoille uusien koulutusmuotojen kohderyhminä mainittiin m.m. maahanmuuttajat, yrittäjät, merimiehet sekä erityisesti kunnalliset toimihenkilöt ja virkamiehet. Toiseksi tärkeimpänä muutoksena rehtorit (vajaat puolet) nostivat esiin tietotekniikkaan suoritettavat panostukset sekä tietotekniikkaa käsittelevien kurssien määrän kasvun. Kolmantena, erityisesti toimintaedellytyksiin liittyvänä muutoksena, rehtorit mainitsivat opistojen hallintoon ja henkilökuntaan liittyvät muutokset. Osassa opistoista toimintaedellytykset olivat heikentyneet m.m. siksi, että rehtori oli siirtynyt osaaikaiseksi, virka oli lakkautettu kokonaan tai täytetty väliaikaisesti. Tietyissä tapauksissa rehtori oli velvoitettu hoitamaan muita tehtäviä opiston toiminnan hallinnoinnin lisäksi. Tämän lisäksi päätoimisten opettajien virkoja oli jätetty täyttämättä tai niitä oli yhdistelty muiden koulutoimen opettajien virkoihin. Mutta kyseisten opistojen joukosta löytyy myös poikkeuksia, eli opistoja joissa toimintaedellytykset olivat paran-

Kuvion 2 tulkitsemiseksi

Kuvio kertoo siitä, miten paljon opistot muistuttavat aiheprofiiltaan toisiaan. Mitä lähempänä kaksi opistoa on toisiaan, sitä selkeämmin ne "klusteroituvat" asteikon (0-25) alapäässä. Jos taas opistot ovat "omannäköisiä" ja yhdistäviä tekijöitä toisen opiston kanssa löytyy vähän, lähin vastaava opisto löytyy vasta asteikon yläpäässä. Vertailu vuosien 1991-92 sekä vuoden 1997 aiheprofiileihin osoittaa opistojen erilaistumisen: pylväiköt ovat siirtyneet asteikon alapäästä selkeästi lähemmäksi asteikon isoimpia numeroita.

tuneet kokopäiväisen kurssisihteerin tai kanslistin palkkaamisen myötä, tai rehtorin viran muututtua osapäiväisestä kokopäiväiseksi. Vajaa kolmasosa rehtoreista mainitsi yllä kuvailtujen muutosten lisäksi yhteistyön ja erilaisten projektien lisääntymisen yhtenä tärkeimmistä muutoksista. Niin ikään vajaa kolmasosa rehtoreista nosti esiin sen tosiseikan, että taloudelliset realiteetit ja kunnissa suoritettavat säästötoimet ohjaavat ja säätelevät opistojen toimintaa ja toimintaedellytyksiä entistä tiukemmin.

Myös rehtoreiden uusia ja poispuolonneita toimintamuotoja ja kursseja koskevat vastaukset osoittavat opistojen toiminnan erilaistuneen. Toimintamuodoissa ja kurssitarjonnassa tapahtuneet muutokset vaihtelevat suuresti eri opistojen välillä. Osassa opistoissa esimerkiksi kielikurssien tarjontaa oli vähennetty ja osassa lisätty. Myös käytännön taitojen kohdalla tilanne on vastaava, käytännön taidot mainittiin kuitenkin useimmiten kurssitarjonnasta poispuolonneiden kurssien kohdalla. Vastauksista käy lisäksi ilmi mm. se, että kurssit kohdistetaan yhä useammin tietyille kohderyhmille. Pitkäkestoiset kurssit ovat ainakin osittain saaneet väistyä lyhyiden ja intensiivisten kurssien tieltä. Lapsille ja nuorille suunnatut kurssit ovat lisääntyneet osassa opistoista.

Johtopäätöksiä ja pohdintaa

Ruotsin- ja kaksikielisten opistojen muodostaman otoksen perusteella näyttäisi siltä, että opistokenttä on kokonaisuutta tarkasteltaessa jopa hieman vahvistanut asemaansa 1990-luvun kuluessa. Vaikka valtion suora taloudellinen tuki valtionosuuksien muodossa on pienentynyt, kasvoivat niin opistojen kokonaismenot kuin opetustuntien määrä tarkastellun viitvuotisjakson aikana. Pienentynyttä valtion suoraa tukea on kompensoitu melko maltillisilla opiskelijamaksujen korotuksilla sekä maksupalvelukoulutusta ja projektirahoitusta lisäämällä. Opistojen toimintaprofiili on kokonaisuutta tarkasteltaessa pysynyt lähes ennallaan, eri aineryhmien välisissä osuuksissa ei ole tapahtunut kovinkaan suuria muutoksia.

Positiivinen kokonaiskuva saa kuitenkin toisenlaisen vivahteen kun tarkastelu ulotetaan opistokentän sisään. Pienissä opistoissa päätoimisten opettajien määrä on laskenut ja sivutoimisten tuntiopettajien sekä luennoitsijoiden määrä noussut. Vastuu pidemmällä aikavälillä tapahtuvasta opetuksen kehittämisestä, laadun parantamisesta ja toiminnan arvioinnista on siis pienissä opistoissa yhä pienemmän opisto-opettajajoukon harteilla (vrt. Yrjölä 1996, 130). Rehtorien toimien osa-aikaistumisen voisi myös olettaa vaikuttavan etenkin pienten opistojen toiminnan kehittämiseen. Suurissa opistoissa tilanne on henkilökunnan osalta pysynyt lähes ennallaan. Myös taloudessa tapahtuneet muutokset ovat selvempiä pienissä opistoissa. Kokonaismenot ovat laskeneet, valtionosuudet ovat pienentyneet ja opiskelijamaksujen osuudet kokonaismenoista ovat kasvaneet pienissä opistoissa enemmän kuin suurissa opistoissa. Aineiston perusteella näyttää myös siltä, että toiminnan kehittäminen maksupalvelukoulutuksen ja projektirahoituksen avulla on mahdollista lähinnä suurissa opistoissa. Eräs keskeinen ja osin yllättävä havainto on se, että pienissä opistoissa osallistuminen on kasvanut keskimäärin enemmän kuin suurissa. Osallistumisen kasvu on kuitenkin ollut seurausta lähinnä siitä, että pienten opistojen toimintaan osallistuvat ovat entisestään aktivoituneet ja osallistuvat yhä useammalle kurssille. Useimmat edellä mainituista muutoksista eivät tässä pienessä otoksessa ole tilastollisesti merkitseviä, mutta mitä luultavammin suuntaa antavia koko opistokenttää ajatellen.

Tarkasteltaessa toimintaa aineryhmien osuuksista koostuvan toimintaprofiilin avulla voidaan melko yksiselitteisesti todeta, että opistot ovat 1900-luvun kuluessa erilaistuneet. Tässä yhteydessä voidaan vain arvuutella onko kyseessä olemassaolon turvaamisen perustuva, maksukykyisten osallistujien toiveet ja tarpeet huomioon ottava sopeutuminen, vai 1990-luvun aikuis-koulutus-politiikassa peräänkuulutettu ja muun paikallisen aikuiskoulutustarjonnan huomioonottava tietoinen profilointi. Vai voisiko olla niin, että opistokenttä on 1990-luvulla jakautunut kahteen osaan myös profiloinnin suhteen, eli ovatko pienet opistot joutuneet sopeuttamaan

toimintaansa kysynnän mukaisesti, kun taas suuret opistot ovat kyenneet tietoiseen ja hallittuun profilointiin? Se tosiasia, että osallistumisaktiiviteetti on kasvanut pienissä opistoissa suuria enemmän tukee jälkimmäistä otaksua.

Vastauksina artikkelin alussa esitettyihin kysymyksiin totean, että työväen- ja kansalaisopistojen muodostamassa kentässä on aineiston perusteella tapahtunut erilaistumista ja polarisoitumista. Yksittäiset opistot ovat profiloituneet yhä selkeämmin. Pienet opistot eivät suurten tavoin ole kyenneet säilyttämään asemiaan 1990-luvun lama-Suomessa. Aineistosta löytyy myös selviä merkkejä potentiaalisten osallistujien parissa tapahtuneesta polarisoitumisesta. Opistojen toimintaan jo osallistuvien osallistumisaktiiviteetti on kasvanut entisestään. Tämä aktiivisten opistolaisten osallistumisaktiiviteetin kasvu on selkeintä pienissä, eli suurten kaupunkien ja taajamien ulkopuolella sijaitseissa opistoissa.

Vaikkakin merkkejä työväen- ja kansalaisopistotoiminnan "suuren kertomuksen" päättymisestä tai jakautumisesta yksittäisiksi "mene(s)tystarinoiksi" on ilmassa, en kuitenkaan ainakaan vielä olisi valmis vastaamaan artikkelin otsikkona olleeseen kysymykseen myöntävästi. Suomessa on edelleen 274 työväen- ja kansalaisopistoa käsiteltävä opistoverkosto, joiden toiminnan puitteissa tämän päivän ja huomisen sivistysvaatimuksiin pyritään yhä vastaamaan. Täydellisen tasa-arvoista sivistyspolitiikkaa ei opistojenkaan toiminnan puitteissa ole pystytty, eikä pystytä toteuttamaan. Koulutuksellisesti ja sivistyksellisesti heikompiosaiset muodostavat jatkossa yhä haastavamman kohderyhmän, jonka tarpeiden kohtaaminen ja niihin vastaaminen saattaa olla luonnollisinta institutionaalisen aikuiskasvatuksen rajojen ulkopuolella.

Viitteet

1 Vuoden 1992-93 osalta aineisto kerättiin Åbo Akademin kasvatustieteiden laitoksella suoritetun, suomenruotsalaista vapaata sivistystyötä koskeneen arviointiprojektin yhteydessä, kts. tarkemmin Sarja, Finnäs, Salo & Sjöberg (1994). Tätä aineistoa täydennettiin opistojen taloutta koskevien tietojen

osalta Opetushallituksen (1992) julkaiseman Koulukustannussysteemi 1992 -raportin avulla. Vuoden 1997 tilannetta koskeva aineisto on peräisin Kansalais- ja työväenopistojen liiton vuoden 1998 aikana suorittamasta kyselystä (aineiston hyödyntämismahdollisuudesta kiittokset KTOL:n ruotsinkielisen osaston väliaikaiselle osastonjohtajalle Mikael Korhoselle) sekä Åbo Akademin kasvatustieteen laitoksella syksyllä 1998 kerätystä kyselymateriaalista.

2 Merkitsevyytasot ovat $p < .05$ tilastollisesti melkein merkitsevä (95 %:n todennäköisyydellä, $p < .01$ tilastollisesti merkitsevä (99 %:n todennäköisyydellä) sekä $p < .001$ tilastollisesti erittäin merkitsevä (99,9 %:n todennäköisyydellä).

3 Hierarkkisen klusteri- eli ryhmittelyanalyysin avulla pyritään tietyistä ilmiöjoukosta löytämään keskenään jonkin ulottuvuuden tai joidenkin ulottuvuuksien suhteen samanlaiset ilmiöt (opistot), sekä luokittelemaan tai ryhmittelemään ilmiöt samankaltaisuuden perusteella luokkiin tai ryhmiin. Tässä tapauksessa ryhmittelyperusteena oli kuuden eri aine ryhmän prosentuaalisista opetustuntiosuuksista muodostuva profiili. Ryhmittely etenee vaihettain niin, että profiililtaan samankaltaiset opistot yhdistyvät toisiinsa heti ryhmittelyn alkuvaiheessa, kuviossa siis heti sen vasemmassa reunassa. Mitä aiemmin opistot yhdistyvät toisiinsa, sitä enemmän niiden profiilit muistuttavat toisiaan. Ryhmittely, puukuviossa yhdistely, jatkuu niin kauan, että kaikki opistot muodostavat yhden ryhmän. Viimeisinä ryhmittelyyn liittyvät opistot (puukuvion alareunassa) eroavat profiilensa suhteen eniten muista opistoista.

Lähteet

- KIVINEN, O. & RINNE, R. (1995) Mitä aikuiskasvatustutkimus on? *Aikuiskasvatus* 15 (4), 255-264.
- KORTELL, A. & NORRBACK, H. (1997) *Studieavbrott bland studerande vid med-borgarinstitut*. Vasa: Åbo Akademi, Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen, Pedagogiska rapporter 11/1997.
- LEISTEVUO, A. (1998) *Sosiaaliset motiivit ja sosiaalinen toiminta aikuisopiskelussa*. Kansalaisopiston opistoryhmästä koskeva empiirinen tutkimus. Acta Universitatis Tamperensis 584. Tampere: Tampereen yliopisto.
- NIEMELÄ, S. (1995) Instituutioista verkostoihin - vapaa sivistystyö kohtaa 1990-luvun muutoksen. *Aikuiskasvatus* 15 (3), 187-193.
- OPETUSHALLITUS (1992) *Koulukustannussysteemi 1992. Kansalais- ja työväenopistot*. Helsinki: Opetushallitus, raportti 4 A 19.
- OPETUSMINISTERIÖ (1998) Kansalaisopistojen vuoden 1999 valtionosuuden perusteena käytettävien opetustuntien määrän vahvistaminen ja asutus rakennekohtaisten yksikköhintojen määrääminen. Kansalaisopistojen ylläpitäjille suunnattu tiedote, 18.11.1998.
- POUTANEN, K. & KAUPPI, A. (1991) Kansalais- ja työväenopisto-opiskelijoiden juuret aikuisopiskelijan elämässä. *Aikuiskasvatus* 11 (4), 210-217.
- SALO, P. (1995) *Självvärdering av funktionsduglighet vid arbetar- och medborgarinstitut - exemplifierat med Jakobstads svenska arbetarinstitut*. Vasa: Åbo Akademi, Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen, Dokumentation och diskussion 3/1995.
- SARJA, J. (1994) Fritt bildningsarbete i offside pE tre spelplaner. Teoksessa P. Salo (red.) *Folkbildning i fokus*. Vasa: Åbo Akademi, Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen, Dokumentation och diskussion 2/1994, 54-71.
- SARJA, J. FINNÄS, L. SALO, P. & SJÖBERG, J. (1994) *Fritt bildningsarbete i Svenskfinland - en utvärderande lägesbeskrivning*. Vasa: Åbo Akademi, Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen, Pedagogiska rapporter 5/1994.
- SIHVONEN, J. (1995) Kansalaisopiston itsearvioinnista. Teoksessa A. Kajanto (toim.) *Aikuiskoulutuksen arviointi. Panoraamoja ja lähikuvia*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 151-170.
- SIHVONEN, J. (1996) *Sivistystä kaikille vai valituille?* Kansalaisopistotoiminnan kehitys vapaasta kansanvalistustyöstä maksupalveluun. Acta Universitatis Tamperensis 519. Tampere: Tampereen yliopisto.
- SJÖBERG, J. (1994) Frihet och demokrati till salu - om den traditionella folkbildningens reträtt i ett marknadsanpassat vuxenutbildningssystem. Teoksessa P. Salo (red.) *Folkbildning i fokus*. Vasa: Åbo Akademi, Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen, Dokumentation och diskussion 2/1994, 19-53.
- SJÖBERG, J. (1995) Det fria bildningsarbetets pedagogisk territorium - studie av det fria bildningsarbetets ideologi, funktioner och existensberättigande belyst utgående från den systematiska pedagogiken. Åbo Akademi/Österbottens högskola, Pedagogiska institutionen. Julkaisematon lissensiaattityö.
- TUOMISTO, J. (1998) Keskitetystä aikuiskoulutussuunnittelusta markkinoiden ohjaukseen - ja takaisin? Koulutusmarkkinat tarvitsevat edelleen myös säätelyä. *Aikuiskasvatus* 18 (4), 268-280.
- VIROLAINEN S., VAHERVA, T. & RENKO, T. (1991) Osallistumisen ja opiskelun vaikuttavuus kansalais- ja työväenopistoissa. *Aikuiskasvatus* 11 (4), 218-222.
- YRJÖLÄ, P. (1996) *Kansalaisopiston tila*. Helsinki: Opetushallitus, Arviointi 3/96.

Artikkeli saapui 20.2.1999. Se hyväksyttiin julkaistavaksi 7.6.1999.